

Az emlékek elrendezése

Gondolatok Simon Attila *Magyar idők a Felvidéken 1938-1945* című könyve kapcsán

KABDEBÓ LÓRÁNT

Voltam a bécsi Belvedere palotában. Két történelmi döntés színhelyén. De én már azok közé tartozom, akik elmondhatják: „veszítve szeretünk csak igazán, / döbbsenten”. Az a nemzedék vagyok, amelyek közvetlen a második „nagy háború” utáni tájékozatlanságban a földrajzórán nem közigazgatási térképek alapján tanultunk, hanem csak hegy- és vízrajzi térképeket kézbe kapva. A Kárpátok barna színű láncolata, és a körbezárt medence zöld színe nem politikai államhatárokat szimbolizált, hanem csak ki tudja mióta létező természeti valóságot. Mindenképpen még ember előtti világot. A természetnek ez a földrajzi képe az emberi történelemmel mérve változtathatatlan tény. Ehhez képest határok? Közigazgatás? Tologatható, átalakítható. Apáink nemzedéke már elszenvetde a trianoni összeomlást – egy ilyen ember alkotta átrendeződést. A mi életünkben ezt már csak megismételték.

Két barátom is, iskolatársaim – utóbb szintén bölcsészhallgatók velem együtt – gyermekkorukban Gyöngyösön, majd Miskolcon kassai menekültek voltak. Az egyiknek apja, későbbi szegedi professzor, legendás tankönyv írója, dékán, gyermekkoromban a látásomat mentette meg, mikor szomszédunk, egy szintén leendő egyetemi tanár és dékán fia kezéből elrepült edényke okozta sérülés – az antibiotikum kora előtt vagyunk! – következtében gennyes fertőzés támadta meg szememet. Ott ülök a vizsgáló

székben, szemem fölül vér, genny, fertőzés fröcsköl egy vesetálba. Biztos állást hagyott ott bizonytalanért pár évvel korábban, hogy aztán minden adandó visszamenekülési alkalmat elfogadjon, biztos tető alá vezette családját. Megmozdult pár évre a magyar etnikumú politikai földrajz, hogy annál fájdalmasabb sebeket hagyjon bukásával maga után.

Az első döntés, 1938 őszén, követve az Európán osztozó müncheni osztozkodást a Felvidék magyar lakta területeit adta vissza. Vitatható módon és vitatható formában. Jogot szolgáltatott, de igazságot nem tudott. Hat évre? Politikailag feltűnt nagyhatalmak döntésére bízva. Hatalmakéra, akiktől akkor már a világ jobbik része csak menteni akarta magát. Külügyminiszterek akarától függően alakultak új politikai határvonalak. Akik közül az egyik, a háború végi meghasonlásban saját hatalmának kivégzettje lett, a másikat pedig a népek nürnbergi igazságszolgáltatása ítélte el, végezte ki. Minket, kiskolásokot pedig kivezényeltek a moziba, nézzük végig megsemmisítésüket. Még ma is a hideg ráz az emlékezettől. Talán azóta nem szeretem a mozielőadásokat.

Utólag visszatekintve azt érzem, jobb lenne, ha meg sem történt volna ilyen formában a bécsi döntés, ha nem következnek be „az első bécsi döntés és következményei”, miként azt Simon Attila könyvének alcíme jelzi. Mert akkor Magyarország nem köteleződött volna el kártékony és hál' Istennek vesztes hatalmak mellett, és nem került volna a Csehszlovák Republika és a Magyar Királyság közötti rendszerkülönbözetek kihangsúlyozódására sor. Erre az összevetésre ugyanis már akkor került sor, amikor az egyik államalakulat sajnálatosan megszűnt létezni. Az a Csehszlovákia, amelyik közép-európai mérték lehetett korábban, éppen a területrendezéssel egyidőben megszűnt létezni. Akkor már körülöttünk mindenütt bekövetkezett a hasonló katasztrófa. A bécsi döntések egyidősek a zsidó törvények elkezdődésével, hamar követte őket a második nagy háború, kiegyenlítődsére már sem igény, sem lehetőség nem maradt. Mi meg valahogy a bűnös nép emlékezetét hordozzuk ekkortól magunkon. Pedig mi mindenesetre csak veszítettünk, még átmeneti látszólagos nyereségünkkel is. Utóbb ugyanis mindent visszavettek, és még egy világhatalmi diktatúra, a kommunizmus hatalmi körébe is besoroltak. Ideológiát is ránk kényszerítettek, nemcsak a Trianon óta hordozott nemzetvesztést.

Ha volt politikus, aki ennek (és az ezt követő, Erdélyt érintő szintén felemás, második bécsi döntésnek) súlyosan ellentmondásos voltát átérezte, az Teleki Pál lehetett, az első döntést végigasszisztáló Imrédy bukása utáni miniszterelnök, aki megpróbálta volna kiegyenlíteni az anyaország és a visszacsatolt területek közötti különbségeket. Légüres térbe került, nem volt mit kiegyensúlyozni. Végül is levonta a mindebből fakadó következtetéseket. Öngyilkosságában előképét látom a határainak pár év múlva bekövetkező visszarendeződését követő ország nemzeti öngyilkosságának.

Nem Teleki kiegyenlítő-összehangoló akarata győzött. Jaross Andor felvidéki politikája bizonyult „korszerűbbnek”, mely kiélezte a különbségeket, majd a német megszállás után az egész ország belügyminisztereként, a tragikus meghasonlás levelezényelőjeként, átkos emlékezetűként maradt az utódok tudatában. Végül is nem lehetett kiegyensúlyozni a republika és a királyság közötti sokrétegű társadalmi és gazdasági különbségeket, légüres tér keletkezett körülöttünk már a kezdetektől: ahelyett, hogy reménykedni lehetett volna valamilyen összefésülődésben, kitört a világháború, Magyarország belekényszerült a részvételbe, és a vereség után minden megint a visszájára fordult.

Ennek következtében a visszatért területek a két háború közötti békebeli republikával szembesültek, az etnikai rendeződéskor éppúgy, mint a győztes szövetségesek jóvoltából elkövetkező visszarendeződéskor. És nem annak teljes felbomlásával. Mert ami Magyarországon történt, az bekövetkezett a korábbi Csehszlovákia maradványrészeiben is, zsidó-kérdés, háború nemcsak itt, hazánkban fogadta pusztító hatásával a visszatért részeket, egész Európát hasonlóképpen végigpusztította. De akik idekerültek, és túléltek az eseményeket, tudatukban azt őrizték, hogy ez csakis a magyarországi léttel azonosítható. És ez a látszat figyelmen kívül hagyta, hogy sajnálatos módon a magyarországi határrevízió egybeesett az egész Közép-Európára kiterjeszkedő, a náci-szuggesztióra vezényelt „őrségváltások” időszakával. Magyarország a maga „Kállay-kettősével” megalázó módon, nem egyszer még előre is sietve (lásd Kőrösmezőt, majd a munkaszolgálatokat!), de talán a legtovább tartotta a térségben az emberek etnikai megsemmisítése ellenében a menekülések rejtektűjtait. Korai megjelenési formákat is – sajnos! – kipróbálva, mégis legutoljára nálunk teljesedett be a népirtás, sőt azt is sikerült egyszer – hatalmi szóval! – meg is fordítani.

Személyekben megnevezve a végzet végrehajtóit: az eredetileg angol orientációjú Imrédy érthetetlen pálfordulásával, a Felvidéken pedig Jaross meghatározó szereplésével, a hatalom egységes gyakorlásának megosztásával. Magánvéleményem: Horthy vesztét nem „diktatúrája” okozta, hanem éppen egyfajta, velük szembeforduló ütőképes diktatúra megszervezésének elmulasztása.

Simon Attila nagyszerűen összegező könyvét olvasva rájövök, hogy mennyi mindent feltártak mára erről a korszakról a felvidéki történészek. Kiegyensúlyozottan, okos mérlegeléssel. Éppen ezért lehetett Simon Attila könyve mostanra eligazítóan összefoglaló és elgondolkodtató olvasmány. Pontos és alapos történészként jól ismeri a korszak eseményeit, vonatkozásait, veszélyeit. Írásmódja a két háború közötti magyar szociográfiai írók munkásságára, a *Puszták népére* és Szabó Zoltán, talán pedig Erdei Ferenc munkásságára emlékeztetően. Olvasmányos, elgondolkodtató. Mindegyik témáját egy-egy konkrétan megérthető, érzékelhető-átélhető jelenettel

vezeti be. Ugyanakkor a fejezetek kidolgozásában egy nagy tapasztalatú történész tárgyi pontosságra törekvő fogalmazása van jelen. Megbízhatok benne, tudom, minden megállapítása alapos kutatómunka eredménye. Saját, vagy hitelt érdemlő helyről származó kutatás összegezése. És mérleget. És mérleget.

Kiindulása Márai korabeli tájékozódása. Én még mellé tenném a költő Szabó Lőrinc reagálását. Két korabeli versét idézem fel. Benne az öröm fellángolását, de ugyanakkor Európa-féltését is követhetem. Miként az a versek kései önkomentárjaiból kiderül. Ritka szerencsés szöveg univerzum-béli pillanatok szembesítése. Egy történelmi helyzet létrejöttének in statu nascendi bemutatása, majd veszteségei utáni számvetése.

* * *

Szabó Lőrincnek két verse kapcsolódik a történész Simon Attila által tárgyalt korszakhoz. Az egyik a bécsi döntést váró és latolgató honpolgárok izgalmi állapotát mutatja be. A versnek ez a felvezetése elemzi azt a pszichológiai helyzetet, amely az országot magával ragadta. A várakozásról szól, amelyet kivédeni nem lehetett. Ekkor már el kellett fogadni minden jövőbeli következményével együtt a döntés formáját és tényét. A vers másik része a döntés utáni hangulat szintén megkerülhetetlen örömét éli át. Mindkettő olyan nyomással nehezedik az akkori kortársakra, ami alól nem lehetett volna kivonnia magát semmilyen belső erőnek. Ezért hiányolom a versek megidézését a könyvből, mert éppen a pszichológiai megpróbáltatást érzékeltető leírás marad így ki belőle.

Az első döntés

Minden házban ott ült, mint a napi gondok,
minden szívben-agyban ott sajgott, szorongott,
minden percet úgy betöltött már a roppant
várakozás, mintha minden pillanatban
fölcsapatna a láng, az akna a mélyből
s bomba rakna jövőt tűzből, vasból, vérből:

hat héten át mérte napra-nap a végzet
csikorgó mérlegén újra ezt a népet,
ég s föld között himbált a remény s a kétség,
s mint apa szíve a gyermek születését,
úgy vártuk a jövőt, az élet parancsát.
Most vagy soha! Tudtuk: fegyver vagy igazság!

S mint az északi fény az éj nagy gyászában,
felragyogott a hír... És utána: láttam,

utána: hallottam, utána: éreztem:
a hazát éreztem zsborgó testemben,
azt az uj tizedrészt, mely, mint levágott tag,
a zsongó sebekbe lassan visszaforradt:

a hazát, ahogy még soha, a szent földet,
erdőket, folyókat, amint visszajöttek,
hegyek csontját, mezők meleg hús-ruháját,
s mire a városok lélegzete átjárt,
véremben vérükkel már úgy csókolóztam,
ahogy a halállal fogok csak a porban,

s kint az utcán minden tizedik emberre
úgy bámultam, mint egy drága ujszülöttre,
apára, fiúra, akit sose láttam,
édes testvéremre, akit megtaláltam:
hogyan kilombosodott egyszerre a család!
Megnőttünk az őszben, mint tavasszal a fák.

Mit hoz még a tavasz, ha az ősz ily gazdag!
...Félve, súgva mondom: hozzon igazabbat,
hozzon jobb világot... Mint a síri Lázár,
káprázik a lélek a feltámadásnál...
Káprázik... De így is forrón süt felétek
s mindazt várja, ami még jog és ígélet!

(1938)

A költő utóbb, az ötvenes évek közepe táján a *Vers és valóság* önmagyarázatában egy lényeges mondattal zárja visszaemlékezését: „Történeti esemény, a müncheni (vagy bécsi?) döntés fölötti öröm. A társadalom (Budapest népe) minden szervezés nélkül estére felment a Szent György térre, ott a miniszterelnökség erkélyéről valaki, talán Imrédy, kihirdette az eredményt és beszédet mondott. Napokon át boldog lázban égett egész Magyarország. Nemcsak a részleges eredménynek, de annak is örültünk, hogy nem kerül sor fegyveres összecsapásra.” Az öröm nemcsak a döntés látszólagos eredményének, de egyfajta bizonytalanság, háborús konfliktus elodázásának is szólt. Hiszen egy háború mindig kétesélyes, még győzelem esetén is véres. És különben is Simon Attila könyve többször is hangsúlyozza a látványos-kiábrándító különbséget a jól felszerelt csehszlovák hadsereg és a biciklivel, primitív tankokkal érkező magyar katonák között. De erről már Churchill háborús emlékiratában is olvashattunk megjegyzést, amikor hibáztatja a müncheni egyezmény önfeladását az erős honvédelemmel rendelkező Csehszlovákia esetében (szemben a gyenge

harci erejű lengyelekért való kiállással).

Ekként is magyarázható a vers legizgatóbb poétikai eseménye, amelynek során ezt a versben végül is kívülről szemlélt eseményt a költő legbelsőbb létélményével kapcsolja össze: „véremben vérükkel már úgy csókolóztam, / ahogy a halállal fogok csak a porban”. Külső esemény? A nemzet pszichikai leírása e két verssorban alakul át belső, poétikailag is felvállalt létténnyé. A háború félelmétől való felszabadulást a várt nyereség kilicítálásának áldozatos izgalmában érzékeli. Költői „házi feladat”? A visszavonhatatlan vállalás tudatosítása.

Amikor Szabó Lőrinc – nagyon ritkán! – úgynevezett nemzeti témát vállal poézise számára, mindig a kétségbeesés és bizonytalanság szavát hallatja: a háború alatt az ostromra várva, a Vár romjait látva, a berni vereségben saját és a nemzet vesztes sorsát áterezve, majd pedig a *Meglepetések* hullámozó 1956-os ciklusát formálva.

Hat év, írja a történész a bécsi döntés következményeit taglalva. És mit ír a költő 1945-ös *Naplójában*? „Írom itt ezt, azt... Reménytelen! Úgy szét vagyok zilálva, verve! Mióta már? Amióta öntudatom van. S az utolsó hat év rettenetes volt! Csak hat év? Dehogy! Óriási erőnek kell bennem lennie, hogy oly rengeteget dolgoztam. Érzékenységem teljes életképtelenségre ítél. Megijedtem tőle! – ez a magyarázata annak, hogy mégis élek.” És hogy öntudatának bizonytalansága összeszövődött ezzel a hat évvel, a *Napló* ismétlődései utalnak rá: „Ha csak karácsony óta számolom az életveszélyt vagy a halálos izgalmak állandósulását, akkor is már vagy száztizenöt-százhusz napja. Pedig hat éve tart! Egyszerre vagyok erős és roncs. Másképp már nem lennék.” „S én, már fél éve! Már *hat* éve! Nincs itt segítség.” És összefoglalva elismétli igazolási védőbeszédében is, felfedve a versei mélyén égő bizonytalanságokat: „Tapasztaltam hat éven át, régen és újabban is, a perzekúciók és boszorkányperek minden modern változatát, azt az eltévesztett intranzigenciát, amelyet semmiféle tapasztalt felső vezetés és igaz szellemiség nem tarthat fenn sohasem. »Ki látott engem?« – folyton ismétlődik az egyénien tragikus kérdés Ady óta. Ki az igazi X., az igazi Y., az igazi Szabó Lőrinc? A legjobb akaratú magyar értelmiség frontjának ismerői jól tudhatják, milyen taktikai és ideológiai kaleidoszkópban keveredtek a szellemi frontok. Lehet, hogy csakugyan becsaptak azok a kaján csillagok, de akkor becsaptak mindenkit, be igazakat és hamisakat...” És felfedi verseinek egész sorát, kételyeinek minden halmazát. Megtalálja bárki az Osiris Klasszikusok *Vallomások* kötetében.

A másik vers egy látszólag *Különbéke*-jellegű életkép felidézése: egyszerre távolságtartás és élettörténet összekapcsolása.

Az Ipoly ünnepén

Csak sírj, anyám, sírj! Egyszerű és igaz
szived átdobog a fiadéba. Sírj
és ne szégyeld, hogy itt talállak
térdreborulva a rádiónál:

én még nem tudtam sírni, de könnyeid
látva elöntött a zokogó öröm:
te voltál az igazi költő
abban a nagyszerű pillanatban,

mikor húsz évet visszapörölve oly
sok balszerencse s annyi vizsály után
először mond most újra boldog
hálaimát ez a meggyötört nép.

Csak sírj, sírj bátran! Ez nem a gyengeség
sírása, ez már isteni fájdalom,
a tisztulása, gyógyulása, –
és milliók szive dobban össze

velünk egy hitben, míg az Ipoly felől
friss fénybe gyúl a százados ének. Ott,
azon a tájon éltem első
siheder éveimet, a szomszéd

Kürtös patakban törtem a nádat és
ha jött az árvíz, deszkatutaj repült
velem a tulsó part virágos
rétje fölött a hegyek felé: most

ép onnan int a teljesedő remény,
onnan perzsel a Szózat, a Himnusz és
mint trombitán, lobog a hangja
csontomon és husomon keresztül.

Sírj csak, sírj bátran, édesanyám! Nagyon
rád fér, hogy végre ne magadat sirasd,
és mireánk, hogy újra merjük
hinni, csinálni a jobb világot.

(1938)

Szabó Lőrinc soha nem volt „politikus” költő. Ebben a versben sem a közvetlen történelmi esemény rendítette meg, hanem a megfigyelt reakció egy őt magát is személyesen érintő történelmi eseményre. Kiváltva a poétikai alkalmat, amellyel az eseményekről elbeszélést készít. A személyes emberi megrázkódtatás válik poétikai alkalommá a költő számára: felméri a történelmi esemény lélektani hatását a személyes reakciókra. „Szégyelltem környezetem és részben a félrevezetett barátaim terrorizmusának a hatása alatt hazafias verset írni. De mikor a visszacsatolási rádióriport [idején] szobámba lépve anyámat már a rádió előtt térdelni láttam, elszégyelltem és elsírtam magamat, és most már volt írnivalóm.” – emlékezik majd a *Vers és valóságban*. És még a vers keletkezése után évek múlva is erre a jelenetre játszik rá egyik anyák napjai rádióinterjúja zárómondataiban: „Tudom, mire kíváncsi. Arra, hogy hol térdelt anyuka a rádióközvetítéskor. Tessék, itt... A református asszony letérdelt a rádió előtt, amikor felhangzottak Ipolyságról az első magyar szavak. Erről az esetről írtam azt a sokat emlegetett költeményemet.” (1943. május 2.) A jelenet és a poézis közötti különbségre ez az utólagos interjúmegjegyzés mutat rá. Ha csak „feladat” lenne a vers, a megrendültség hiányozna belőle. De itt két mozzanat is felülírja a „csak” leírást, poétikai és emberi megrendülést revelálva. Református és térdet hajt: nem szokványos vallásos aktus, hanem éppen annak megtörése, felülírása. Másrészt Szabó Lőrinc, bárha Horatius költészetét életében mindig mértéknek tartotta, de maga részéről az ódai formát (jelen esetben az alkajoszi strófát) magára vállaló verselési módozatot kivételes alkalommal ölti csak magára. Ekkor nem verset ír, de költeményt teremt, amelybe a nemzet himnuszát is beleszövi: „A »százados ének« = a *Himnusz*.” Hasonló megoldással majd a *Vereség után* című vers esetében él, az 1954-es berni futballvereség után: a klasszikus formáltság a külső esemény és a belső felháborodás, megrendültség összeszövője. Ott is – barátait, első hallgatóit idézve írja: – „százados ének”. Kimondottan is Horatius nemzeti megrendülését alapul véve.

És hogy az akkoriban sokat szavalt vers a költőben milyen poétikai alakulást indított el, arra emlékező magyarázata szintén rávilágít: megnyitotta benne a gyermekkor világát: „Mondhatnám azt is, hogy ebből a versből nőtt ki a *Tücsökzene* emlékvilága. A Kürtös-patak Balassagyarmat fölött ömlik az Ipolyba. A Katlan-gödörnél: ezekről is bőven szó esik a *Tücsökben*.” Pályája a szakmai közmegegyezés szerinti két nagy, világirodalmi rangú csúcsának egyikét éppen ebből a vers-jelenetből eredezteti (az első a *Te meg a világ* volt).

Történész könyvéről írva költő verseit idézem. Miként lehet valamely bizonytalanságot is kiváltó történelmi reménykedés egyben egy költői pálya egészen másfelé elvezető újra nyílásának ihletője. Erre is példát találhattam e két vers végig gondolásakor.

Valójában Szabó Lőrinc esetében az események sohasem a politika felé vezetnek költészetében. Most is joggal írhatta le a *Vers és valóságban*: „Nagyon finoman visszatartott hazafias megnyilatkozásnak érzem a verset: semmi uszítás a csehek és a tótok ellen.” Miként a versek keletkezésének idejére emlékezve szlovák származású, cseh kultúrattasé barátjával való viszonyáról is ekként ír: „Amikor pedig a Felvidék visszacsatolása természetes ellentétet támasztott az érzelmeinkben, én megmondtam Strakának, hogy többé politikáról nem tudok vele őszintén beszélni, másképp pedig nem akarok. Ettől kezdve kizárólag kulturális és magánérintkezésünk volt, de intenzív és szeretetteljes.”

A költő emlékezéseinek bizonyossága: amikor a balassagyarmati valahai Templom (ma már Szabó Lőrinc) utca végénél a közben elterelt és kiszáradt folyómeder felett évtizedek óta csak ipari műemlékként őrzött hídra emléktáblát illesztettünk pár éve, azt szlovák és magyar szponzorok segítségével tehetjük.

* * *

Miután ide idéztem Szabó Lőrinc két örvendő, mégis a bizonytalanságba is beletekintő versének szellemét, térjek vissza Simon Attila keserű fejezetkezdő anekdotájához, amely már a visszarendeződés kísértetét idézi.

„1944 szeptemberében Losonc országgyűlési képviselője, Giller János levélben fordult Balla Pálhoz, a kultuszminisztérium miniszteri osztályfőnökéhez, amelyben arra kérte, hogy akadályozza meg azokat a szándékokat, amelyek célja a losonci Állami Polgári Leányiskola szlovák tagozatának a megszüntetése. Jelen témánk szempontjából valójában a kérés indokolása érdekes, Giller ugyanis szó szerint a következőket írta: ‘Sorsunk bizonytalan, de különösen Losonc sorsa bizonytalan. A szlovák polgári tagozat fenntartása jogcím lehet nekünk is adott esetben. Azt hiszem, nem kell erre bővebben kitérnem’.”

Hadd zárjam írásomat egy ehhez hasonló anekdotához. A költő Baránszky László barátommal a múltnak szereplőiről beszélgetve szóba került a később oly különbözően megítélt kulturális vezető, Aczél György személye. Ekkor fiatal ellenálló. Jaross – akkor már belügyminiszter – asztaláról saját felesége el-ellopkodta az üres nyomtatványokat, ezeket aztán odaadta anyámnak, aki barátnője volt. Apám pedig Aczélnek, aki elvitte embereket menteni. Említi barátom. És háború után találkoztak apáddal? – kérdeztem rá reflexszerűen. Igen. De erről egy szót sem ejtettek. Kicsi ez a világ. Benne elhelyeződhet három különböző is. Jaross Andor, végül a náciakat kiszolgáló, deportálást elrendelő belügyminiszter, a kommunista ellenálló és a keresztény filozófus-esztéta. Magyar idők? Sajnos: magyar idők *is*. Laci barátom az *ellopta* szót

használta. Akkor meglepődtem. Ma a történetekbe helyezve ez a kifejezés illik a legpontosabban.

* * *

Nem a visszacsatolás tehetett arról, hogy a visszacsatoltaknak át kellett élniük mindezt. Európa egészének meg kellett élnie. Függetlenül, hogy épp akkor, hova voltak csatlakoztatva. Antwerpentől a Volokalamszki országútig, Oslótól Krétáig. Max Jakob Saint-Benoît-sur-Loire-jától, Radnóti Abdájától, a piašnicai és a katyńi erdőkig, Varsótól Drezdáig. Prágában, Pozsonyban, Budapesten. És hát Kassán és Losoncon úgyszintén.

Simon Attila könyve nagyszerű egyensúlyt teremt az olvasó tudatában. Hat év visszavonhatatlan történetét elhelyezi az akkori Európa nagypolitikájának egészében. Különös tekintettel a résztvevők és utódaik érzékenységére. Példázatos értékű olvasmánynak tartom. Örülök neki, hogy segít az emlékek elrendezésében.

(Jaffa Kiadó, Budapest, 2014)

